

בשר מתורבת¹

הרב שלמה וילק

העולם שלנו הופך את הדברים למעובדים, רחוקים מן המקור. וככל שעוברות השנים אנו צורכים מוצרים ההופכים פחות ופחות טבעיים, פחות בריאים, ויותר כאלו שנועדו להקל את המאמץ לגדל ולהכין מזון. בילדותי עוד ראיתי שחיטה, בעוד ילדי כבר צורכים רק בשר מן המקררים הגדולים שבמרכולים, שותים 'חלב' סויה או שיבולת שועל, דל לקטוז, נטול לקטוז, חלב למסעדות או לבתי קפה, אחוז אחד שומן כמובן. איני תמים, האנושות הולכת בנתיב זה מזה אלפים רבים של שנים, ואיני מתגעגע לימים בהם הכל היה טבעי, משום שהטבע אינו נדיב דיו ללא הטכנולוגיה, לעת עתה (עיינו ברכות ס"פ חמישי). אולם, טכנולוגיית המזון מביאה עימה שאלות מוסריות וחברתיות חשובות. די לקרוא את ספרות המחקר על הקפה ולראות כיצד הפך כוס הקפה להיות אחת מסוכני החילון היעילים ביותר (עייין *The Poisoned Cup*, Joseph Drew). עתה אנו עומדים בפני אתגר מעניין, בו הבשר הופך להיות בשר ללא שחיטה. תיקון גדול לכל הדעות, וגם אתגר גדול מהניתוק ההולך וגדל מהטבע, ומסילוק הזהירות באכילת בשר ובאכילה בכלל, שהרי דיני כשרות הבשר מסתירים מאחוריהם גם את בעיית החזירות האנושית. סלידתה של התורה מבשר תאוה לא מוסתרת, והיא וודאי אחת הסיבות לאיסורים השונים של הכשרות, סיבה שלא תיעלם עם הבשר המלאכותי.

ובכל זאת, אני שמח מאוד על הגאולה הטמונה בבשר מתורבת, גאולה לאדם ולבעלי חיים, וגם לתורה ולבורא שהביעו את דעתם באופן ברור כי אכילת בשר היא אכילה רעה גם כי יש בעיה מוסרית בשחיטת בעל חיים. הבעיה כמובן, כמו בכל נושא בו נגעה יד הזמן המודרני, היא ההתמודדות של ההלכה עם השינויים. אלא שבבשר הבעיה הפוכה – חלק גדול מהלכות כשרות עומד להיעלם, ויחד איתו תרבות שלמה. לא מדובר על אתגר כשרות מקומי של מאכל מסוים, כלי או מסעדה, וגם לא על התנגשות בין הלכה ומציאות, אלא על ביטול חלק גדול מהלכות בשר, כמו הלכות בשר בחלב, התקרבות יתירה למי שאינם יהודים דרך מסעדות ומקומות בילוי, הכשרת כלים לימות השנה, כל אלה לא יהיו רלוונטיים עוד, בעוד

¹ לעיון נוסף בנושא ובדעות הנפוצות בשיח ראה הרב צבי רייזמן, תחומין לד', 'בשר מתאי גזע', עמ' 99-112, הרב יעקב אריאל, תחומין לו, 'כשרותו של בשר מתורבת', עמ' 447-454. לסיכום הדעות ראה 'האם סטייק אנטרקוט מתורבת בשרי?' באתר המרכז האקדמי לב וכן ב'המעין' גליון טבת תשע"ו במאמרו של הרב ד"ר חנוך קאהן 'כשרותו של הבשר המלאכותי'.

מחולת המחנים

אנו סבורים שיש בהם ערך ממש כמו בעצם האיסור. תרבות שלימה כרוכה באיסורי בשר בחלב, ועל יתרונותיה אכן קשה לוותר.

פוסקי ימינו נחלקו בשאלת הבשר המתורבת, בין האוסרים מדאורייתא למתירים היתר מוחלט, וזו בעיה קשה לכולנו. עד עתה, הפיצול המשמעותי היחיד בהלכות בשר היה בשאלת הבשר החלק, שאלה שבקלות אפשר למצוא לה פתרונות, בעוד כאן עשויים להתפתח מטבחים שלאחד הם כשרים ולשני טרף מוחלט, מרכולים שלא יקבלו כשרות מחמירה אם ימכרו בשר מתורבת, ונמצא שנחלקנו לשני עמים. הרי הדבר משול כמחלוקת על לוח השנה או נידה, העלולים לפצל אותנו. יהיו רבים שיסמכו על הרב ליאור, ויאכלו במסעדות של גויים, אולם לא יוכלו להזמין אליהם את תלמידיו של הרב יעקב אריאל. ועוד לא דיברנו על העולם החרדי שרוב רבניו טרם ירדו לעומק העניין ואפשר לנחש כי יעבור זמן רב עד שאלו יתרגלו לשינוי, אם בכלל.

אבקש להכניס ראשי בדיון, מתוך הבנה כי מדובר בדיון ראשוני בלבד, שמקורותיו מורכבים וטרם התבררו כולם.

מיץ פירות ומרק ירקות

נחלקו הפוסקים בדבר ברכתם של מיצי פירות ומרק ירקות. לא אאריך בסוגיה מורכבת וקשה זו, אלא בעיקריה הנוגעים לנושא שלנו. השאלה הנידונה בסוגיית מיץ ומרק היא בשאלה האם מיץ כזה מהווה עיקר הפרי, וכדין טעם כעיקר, וכן לגבי מרק ירקות סמך, שם הבישול מעביר את המהות של הירק, שהוא טעמו, אל המרק. בברכות (לח, א) אומר מר בר רב אשי כי נוזל שזב מתמרים הרי הוא 'זיעה בעלמא', דהיינו, אומר רש"י, שהנוזל היוצא מן הפרי אינו 'פרי'. בעניין אחר, לפי הסוגיה בריש מסכת ביצה, האומרת שביצה היא 'אוכלא דאפרת', כלומר אוכל נפרד הנמצא בתוך אוכל אחר (העוף) – כמו שביצה היא פרווה ולא בשרית, למרות שיצאה מן החי, כך מיץ היוצא מן הפרי לא בהכרח מקבל את שמו של הפרי. אלא שעדיין לא ברור מדוע אין מברכים על המיץ בורא פרי העץ, שהרי גם אם הוא פרי אחר, הלא גם הוא צמח על אותו עץ? נראה כי כמו בביצה, שלא זו בלבד שאינה תרנגולת, אלא גם לא בשר; כך המיץ לא רק שאינו תפוז, הוא אינו פרי, אלא מוצר לזואי שאינו הסיבה לקיומו של הצמח או החי. בזיתים וענבים, שם רואים את הנוזל – שמן ויין – כפרי העץ, הרי זה מתוך תפיסה שהנוזל הוא הסיבה לקיומו של הצמח, מעבר לבשרו. בכל אופן, יש לומר כי אין ספק שהנוזל הוא למעשה פרי העץ, שהרי גם הוא צמח על אותו עץ, אלא שהוא רק נלווה ל'פרי', ולכן ברכתו שהכל. (למעשה המיץ חסר ערך תזונתי באמת, סוכר בלבד ללא הערכים התזונתיים המצויים בחלקים האחרים של הפרי, כולל הקליפה). שמא אפשר אף

בשר מתורבת

לטעון שסחיטת הפרי היא קלקולו, ולכן, בדומה לאכילת קמח שברכתו שהכל כי הוא גריעותא (ברכות לו, א). בעולם התזונה אכן מקובל שסחיטת הפרי אכן גרועה מן הפרי עצמו, ומוטב לאכלו שלם מאשר לשתות את המיץ.

יש להוסיף ולדון בסוגיה של הפרשת תרו"מ ממיץ ומרק (משנה תרומות יא, ב, ורמב"ם תרומות יא, ב). המשנה דנה בשאלה של ישראל השותה מיץ מפירות תרומה, האם חייב חומש כדין אוכל או לא. מתוך הסוגיה, נפסק להלכה כי יש להפריש תרו"מ מהפרי ולא מהנוזל, אולם בדיעבד אם הפריש מן המיץ יצא (מנחת יצחק, ח"ה סה כחלק מהפוסקים). השאלה כפולה למעשה – האם הנוזל, שוודאי התאים שלו הם חלק מהפרי והירק, רק לא כולו, נחשבים כפרי בכלל, והשאלה השנייה היא האם הם מייצגים את הפרי המקורי, או שמא הם פרי 'חדש', והנפ"מ היא האם אפשר לתרום מהם תרומה על הפרי. נראה שההעדפה של הפוסקים היא שתאי המיץ אינם הפרי עצמו, ולכן אין הם פרי האדמה כלל, וברכתם שהכל. אולם, בדיעבד, גם לגבי ברכה וגם לגבי תרו"מ, נסמוך על החולקים האומרים שיוצאים יד"ח גם בברכת הפרי, וגם בהפרשת תרו"מ. לפי הדברים, המיץ הוא בכל אופן פרי העץ, למרות היותו רק נלווה, ולכן בדיעבד יש הפוסקים שאפשר לתרום ממנו, אלא שהוא אינו העיקר, ולכן לכתחילה לא.

נפ"מ לענייננו בשאלה האם תא אחד הנלקח מבשר הוא כמו לחתוך את הפרי, או שמא כמו מיץ, ההופך להיות ניטרלי? וכן, האם העובדה שמברכים על המיץ שהכל מעידה כי הוא כבר לא קשור לפרי כלל, או שמא משום שהוא פרי מפרי העץ, לא תקנו עליו ברכה, אלא אם הפרי הנוצר מהפרי הוא עיקרו של פרי – כמו ביין ומיצים נפוצים אחרים. לענ"ד קשה לומר שתא אחד מבעל חיים, כל עוד לא התפתח לבעל חיים שלם, נחשב עיקר ולכן אין לו 'זהות', אך לא נעלם שם הבשר ממנו.

גדולי טבל

כך אומרת המשנה (תרומות ט, ו): 'הטבל גדוליו מותרין בדבר שזרעו כלה אבל בדבר שאין זרעו כלה גדולי גדולין אסורין'. הדיון הוא בדבר זרעים שהתחייבו בהפרשת תרו"מ, ובמקום להפריש מהם זרע אותם. השאלה מה דין היבולים קשורה לשאלה מה הקשר בין היבולים החדשים לזרעים מהם באו. לפי המשנה, זרעים שנרקבים בטל איסור הטבל שבהם, והיבולים חוזרים להיות צמחים 'ניטרליים', ואילו אם הזרע לא נרקב, אלא צומח ממנו יבול חדש, הרי הוא עומד באיסורו. הרב יעקב אריאל הסיק מכאן כי תא שנלקח מבעל חיים הרי לא נרקב אלא מתרבה, ולפיכך ה'יבול', כלומר חתיכת הבשר שצמחה ממנו, הרי באיסורה עומדת.

מחולת המחנים

לענ"ד יש לחלק באופן פשוט בין איסור לבין עצם הדבר עצמו. הרי אין ספק שגם אם הזרע מתכלה, לא אבד ממנו שם הצמח ממנו הגיע. ואם הזרע היה של תפוח, הרי גם אם הוא מתכלה, הצמח החדש הוא תפוח. השאלה אם זה אותו תפוח או תפוח אחר, ולא אם זה תפוח או לא. באופן זה, בכל מקרה אם ניקח תא מיקרוסקופי של חזיר ונרבה אותו לחזיר שלם, הרי ברור שיהיה זה חזיר, ומעמדו של התא הראשוני ישנה רק לגבי האם זה צאצא של תורם התא או לא. כך בבני אדם, אם נפתח יום אחד במעבדה אדם שלם מתא בודד, חלילה מלחשוב שאינו אדם, ורק תתעורר שאלה לגבי ייחוסו. (ממש בדומה לשאלה של תרומת זרע).

אולם, אין מכאן הוכחה כלל למקרה של בשר מתורבת, שהרי כאן לא נולד חזיר, אלא גוש בשר. כדי שיחול איסור טומאה על הבשר, או כל איסור אחר, קודם הוא חייב להיות חזיר. ואין לפנינו חזיר, אלא בשר חדש, שלא עליו דיברו חכמים. בדוגמתו, אם נגדל מתאי אדם לב, שריר או ריאות בעתיד הקרוב, מאוחסנים בצנצנות קפואות ליום פקודה, האם יצטרכו קבורה כאיברים שהחיות תלויה בהם? אם כן הוא, הרי שצריכים לקבור את בגדיו של המת וכל מה שנגע בו, משום שנשארו ממנו תאים שנדבקו בכל חפציו, כמו שאנו יודעים היום. הלב שצמח מן התאים האלה אינו אלא כמו לב מפלסטיק, חסר זהות, אך הוא לב העשוי מבשר אדם.

לפיכך, נראה לי ברור שהזהות של תא בודד, או צבר תאים שהתפתח ממנו, לא קשורה למוצאו, כל עוד לא התפתח ממנו בעל חיים שלם. אם יום אחד נוכל לתת תא עוברי של פרה וליצור ארנבת, הרי זו תהיה ארנבת ולא פרה. אולם, לגבי זהותו כבשר, הרי לפנינו בשר, כמו שיוכח בהמשך.

המדרש, סנהדרין נט ב, מלמד כי אדם הראשון אכל בשר בגן עדן, בשר שצלו לו המלאכים. אלא שדעתה של הגמ' לא נוחה בזה, שהרי אדם הראשון הותר לאכול רק מן הצומח. תשובתה של הגמ' שמדובר היה בבשר שמיימי, והאיסור היה לשחוט או להרוג בעלי חיים, ולא עצם אכילת הבשר. המדרש ממשיך ומלמד כי גם אם ירד בשר מן השמים שנראה כבשר חמור, הרי הוא מותר באכילה, כי זה אינו חמור, ומקורו אינו בחמור, אלא מן השמים. לאורך כל הדיון הגמ' מכנה את הדבר 'בשר', שהרי אם אינו בשר מה הרבותא של אכילתו בגן העדן, ובמה הוא שונה מכל אוכל אחר? יתירה מזו, אנו יודעים כי אין איסור של בשר חזיר בחלב, ולמרות טענות מסוימות המבקשות להוכיח כי בשר חזיר אינו בשר, זה וודאי לא נכון. במקומות רבים חכמים משתמשים בביטוי בשר חזיר, ולא רק בשר נבילה או טריפה. באופן טבעי ברור כי החזיר הוא בשר, אלא שאין בו איסור בשר בחלב משום שאיסור אחר חל עליו, ואין איסור חל על איסור. יש להפריד בין הטבע, והטבע הוא כי מדובר בבשר, לבין 'תרבות',

בשר מתורבת

הקוראת לבעל חיים גם בשם פרטי – סוס, חזיר או פרה, ומחליטה כי האחד כשר והשני טמא.

הרי הדבר דומה לגר שהתגייר, שלהלכה אין לו הורים, אולם ההלכה לא מתעלמת מקרבת הבשר הפיסית, ומלמדת כי לא יוכל לשאת את אחרותו, ולדברי הראי"ה אף רשאי לשבת עליהם שבעה, משום שההלכה אמנם לא מקבלת את הקירבה ההורית החינוכית-רוחנית, אולם קרבת הבשר עדיין קיימת.

אם כן, לענ"ד אמנם אין מדובר בחמור, אך מדובר בבשר. הרי אם צמח מזרע של פרי רק ענף שלא הצמיח פירות, ברור שאמנם אינו עץ פרי, אך הוא עץ, משום שעץ זו הגדרה בוטנית ולא הלכתית, ומבחינה זו הרי הוא ענף של עץ.

במנחות סט, ב בעי רבי זירא מה דינם של חיטין שירדו בעבים? (כלומר ירדו מן השמים). להביאם למנחות אין סיבה שלא, אולם לשתי הלחם, שם צריך להביא 'ממושבותיכם', האם אפשר להביא חיטים שירדו משמים? רש"י מבאר כי מדובר בחיטים שסערה נטלה מספינת הובלה, והספק הוא האם זה הגיע ממושבותיכם, אולם התוס' טוענים כי מדובר בחיטים שנוצרו בנס, ובכל זאת נקראים חיטים ואפשר להביאם למנחות ואולי לשתי הלחם. הרב אריאל מבקש להוכיח כי יש מחלוקת בין רש"י ותוס' בשאלה האם חיטים שנוולו בנס נחשבים חיטים, אולם קשה להסכים לדברים. לדעת רש"י מדובר בחיטים רגילות, ולפי תוס' באו מן הנס, אולם רש"י לא מתייחס כלל לחיטים של נס. ולפי התוס', כפי שהוא עצמו מפנה לסוגיה בסנהדרין נט, ב לגבי בשר, ברור כי החיטים נחשבות חיטין לכל דבר, אלא שיש ספק לגבי האם 'ממושבותיכם' בא למעט חוץ לארץ, או גם חוץ לעולם.

הוכחה נוספת שדן בה הרב אריאל היא משמן זית כתית למאור. בשני מקרים אנו מכירים שמן שהתרבה מתוכו, בנס אסוך השמן (מל"ב ד, ז) ובנס חנוכה. הרד"ק במקום מביא תוספתא, שאינה לפנינו, לפיה השמן של האלמנה היה פטור ממעשרות, כיוון שהוא מן השמים, אולם מצד שני אומר הרב אריאל, עובדה היא שבשמן הנס של חנוכה הדליקו את המנורה אע"פ שהתורה ציוותה 'שמן זית זך כתית', והרי זה אינו כתית. אם כן, מדוע השמן פטור ממעשרות ומותר במנורה? הרב אריאל מעדיף להוכיח את דבריו מן השמן של חנוכה, שם מוכח כי משום שהיה מעט שמן כתית, הרי כל מה שהתרבה ממנו הריהו כמותו, וכך בבשר מלאכותי, בעוד השמן של האלמנה נוצר באסוך שמן ריק. אכן, ראייה טובה, אלא ששם מדובר בשמן זית שהתרבה משמן זית, והרי הוא כמותו לא רק משום שהוא נוצר ממנו, אלא משום שהוא כמותו כרגע, שמן זית, בעל אותה צורה ואותו מרקם וטעם. ואם כן, בחזרה לטיעון אותו טענת, אם ניקח תא של בהמה ונרבה אותו להיות שוב אותה הבהמה, אכן לענ"ד תהיה זו אותה הבהמה, אולם אם נרבה אותו לבשר נטול זהות, הרי הוא יהיה בשר

מחולת המחנים

כשר. כמובן שכל הדברים מבוססים על ההנחה כי התא הנלקח איבד את זהותו המינית, והוא יקבל אותה בחזרה רק עם יצירתו של בעל חיים שלם.

יוצא דופן

שאלת 'יוצא דופן', כלומר מי שלא נולד בלידה רגילה, גם נוגעת לענ"ד לעניננו. ילד או וולד, אדם או בהמה, דין יוצא הדופן אינו כדין מי שנולד בלידה רגילה. אין ספק כי הוא נחשב צאצא לאמו, אולם להלכה אין בו דין בכורה לעניין ירושה (שו"ע יו"ד רעז,ז) ולא לעניין פדיון (שם, שה, כד), גם לא לעניין בכור בהמה (שם שטו, ב). כמו כן במחלוקת האם מילתו לשמונה, נפסקה ההלכה כי אכן נימול לשמונה אך מילתו אינה דוחה שבת (שו"ע או"ח שלא ה). לפנינו תא אחד שהתרבה, ואפילו כאשר גדל ברחם אימו איננו מתיחסים אליו כאל ילד רגיל מבחינה הלכתית, כיוון שלא נולד כדרכו, ואפילו כשנולד אדם שלם הדומה להוריו. דין זה קשור לעניין 'לידה', הנדרשת כדי להכיר בילד כבן להוריו לכל דבר, אולם באותו עניין, ההלכה (שם קצד, ג) מתייחסת לאישה שהפילה יצור שאינו בצורת אדם, כאיבר שאינו נראה כאדם (רמב"ם איסורי ביאה י, ח), ולכן היא אינה טמאה טומאת לידה (אלא, אם היה דם, טומאת נידה רגילה). לפיכך, אם יצא מבהמה בשר שאינו דומה לצורת הבהמה, אלא רק חתיכת בשר, הרי הוא אינו כבהמה עצמה לעניין 'זהותו'. אולם לעניין היותו 'בשר', לא ראינו מי שאמר שאינו בשר מבשרה, אולם אין הוא שונה מאילו עשתה ניתוח פלסטי להוצאת שומה, שהעור אינו האדם, אולם לא פקעה ממנו בשריותו.

ביטול איסורים ובשר מן החי.

היו שטענו כי לקיחת תא מבהמה טמאה והכשרתה ע"י ביטולה ברוב, היא ביטול איסורים לכתחילה, וזה אסור. אולם, הרי אנו מבטלים איסורים לכתחילה ע"י הכשרת כלים, או בכלי חרס ע"י שבירתו וחזרתו לעפר. אם תא של בעל חיים לא נחשב מזון, הרי שאין זה ביטול ברוב וכדו', כיוון שאין כאן איסור כלל. ממילא, קשה לומר שמדובר באיבר מן החי, שהרי אין זה איבר או בשר מן החי, משום שהוא לא אוכל כלל, ורק כשיתרבה להיות אוכל הוא יהיה בשר. העובדה שביום מן הימים אפשר יהיה להפיק מתא כזה חזיר שלם, ולא רק שריר, לא הופכת את התא הבודד למה שיהיה בעתיד. הוכחה לכך היא מזרעי גינה שאינם נאכלים, שאם אדם מבקש לאכלם אין בהם דיני תרו"מ, אע"פ שלבסוף נועדו לזריעה לאכילה (רמב"ם תרומות ב,ג). אכן, אם יצמח חזיר מתא אחד של חזיר אחר, הרי שהוא טרף, ממש כמו החזיר הראשון שנברא בבראשית, אולם אין הוא צאצא של החזיר הקודם, אלא חזירותו נובעת לא מהיות בן של חזיר, אלא מהיותו חזיר בעצמו.

סיכום

הדברים נאמרים, כאמור, רק לדיון ראשוני ולא להלכה. מראה המקומות מצומצם ולא ממצה את מה שעוד ידון. היו שכתבו כי אין לערב בדיון שיקולים עקרוניים מחוץ לדיון המכני בבשר עצמו, אולם איני מאמין כי הדבר ייתכן. בכל פסיקה נמצאת גם רוחו של הפוסק, וודאי בנושא זה, שישנה לחלוטין תחום הלכתי גדול. דומני שמבחינה מהותית של ההלכה, ההגבלות על אכילת בשר, מעבר לסוג בעל החיים, חשובה לעניין התרחקות מאכילת מופרות והתבהמות, התרחקות מגויים, מתינות ומודעות לאוכל, ועוד. בשר מתורבת הוא האבן הטכנולוגית האחרונה במדרון חוסר הכבוד לאכילה ולמודעות.

לצמחונים בינינו, אלו העושים זאת מטעמי מוסר, הרי מדובר בפתרון מצוין, ומי שעושה זאת מטעמי בריאות הרי ממילא הטכנולוגיה וההלכה לא ישנו דבר, משום שברור שמבחינה ביולוגית מדובר בבשר, על כל נזקי אכילתו. באופן הגיוני, שההלכה לענ"ד תומכת בו, תא אחד אינו שווה לפרי או לבעל החיים כולו, עד שיתפתח להיות הדבר עצמו, אולם הוא עדיין מן הצומח או מן החי. על תא אחד של תפוח לא מברכים בורא פרי העץ, לא משום שאינו פרי העץ, אלא משום שאינו 'אוכל', אולם אם הוא יתפתח להיות תפוח אדמה, שמא נברך עליו בורא פרי האדמה כי כך מברכים על תפוח אדמה, או שהכל, כדין מה שנוצר שלא מן האדמה. הנהגות הראשונה חסרת משמעות בעיני לגבי התא, אולם היעלמותה של הנהגות הראשונה לא מבטל את היותה מן הצומח. כך גם לעניין בשר, שם לקיחת תא אחד לא מבטלת שם בשר, אלא רק זהות של המין. ולכן, על התא האחד לא נברך כלל, כיוון שאינו 'אוכל', אך הוא ממשיך להיות 'בשר', ואם הוכפלו תאיו הרי הוא בשר לאכילה. אולם, אם לא צמח להיות חזיר אלא סטייק, הרי הוא בשר ללא זהות של המין, ואין סיבה לאוסרו מצד המין. אין בדברים הללו לומר שהכרח כי אסור לאכול בחלב, משום שאפשר לסבור כי אין זה 'גדי בחלב אמו', ולא על בשר כזה נאסרה אכילת בשר בחלב, אולם לזה צריך למצוא סברה ומקור.